

BOEKBESPREKINGEN

W. BUIKHUISEN, *Achtergronden van nozemgedrag*.
Assen: Van Gorcum, 1965, xiii + 375 pp.

'Der Doktor als Provo', schreef het Hamburgse weekblad *Die Zeit* enige maanden geleden, doelend op de participatiestudie in de sociaal-psychologische dissertatie, waarop Buikhuisen ruim een jaar geleden cum laude promoveerde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

In de pers en de vakbladen is reeds vrij veel aandacht besteed aan deze studie van de achtergronden van nozemgedrag en het zal niet vaak zijn voorgekomen, dat een term uit een academisch proefschrift (i.c. het woord 'provo') zo snel gemeengoed is geworden. Het is overigens de vraag of Buikhuisen met de populariteit van dit woord wel zo ingenomen zal zijn; hij creëerde de term 'provo's' (afgeleid van 'provoceren') omdat het begrip nozem zich steeds meer heeft ontwikkeld tot de subjectieve aanduiding van alles wat als ongewenst in de jeugd wordt gezien en het gevaar niet denkbeeldig is, dat dit begrip ondanks een definiëring in gedragstermen toch tot spraakverwarring zou leiden. Provo's zijn nu die jongeren, die doorgaans in groepsverband bepaalde vormen van 'onmaatschappelijk gedrag' aan de dag leggen, zoals het lastig vallen van voetgangers, het vernielen van winkelruiten, verkeerspalen, plantsoenen en automaten, het blokkeren van de rijweg, het 'jennen' van de politie e.d.

De doelstelling van het onderzoek van Buikhuisen is drieledig. Een groot aantal auteurs heeft zich de laatste tien jaren meer of minder intensief beziggehouden met het 'nozemprobleem' en vele oorzaken ter verklaring van dit verschijnsel aangevoerd. Het ontbreekt niet zo zeer aan verhandelingen, maar aan onderzoek. Buikhuisen heeft nagegaan welke factoren terecht met het provogedrag in verband worden gebracht. Als zodanig zou men zijn onderzoek een toetsing- of verificatie-onderzoek kunnen noemen. Bovendien heeft hij het in de literatuur vaak gesuggerende verband tussen 'provocisme' en criminaliteit onderzocht: Is de provo van vandaag de misdadiger van morgen? Tenslotte heeft hij een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheid door een experimentele opzet het ontstaan van nozemrelletjes te voorkomen.

Het boek valt uiteen in drie delen. Na een kritische bespreking van enkele onderzoeken naar provogedragingen in binnen- en buitenland (Krantz en Vercrujse, Kaiser, Bondy c.s., Holmberg), vergelijkt Buikhuisen de provo's uit zijn eigen onderzoek op een groot aantal punten, zoals ouderlijk huis, houding tegenover school en leren, werksituatie en werkinstelling, opvattingen over de maatschappij waarin wij leven, persoonlijkheidskenmerken, belangstellings sfeer, patroon van de vrijetijdsbesteding e.d., enerzijds met een gelijkwaardige groep jongeren, die niet aan nozemrelletjes hebben meegedaan, en anderzijds met een op relevante punten gematchte groep jeugddelinquenten, die vermogensdelicten hebben begaan.

In het tweede deel wordt door middel van participierend observeren verder nagegaan hoe een groep provo's zich in de vrijetijd gedraagt. Twee zorgvuldig geselecteerde observatoren werden hiertoe 'ingezet' in een bepaalde cafetaria; zij hebben gedurende een periode van bijna vier maanden lief en leed met de provo's gedeeld. Deze participatiestudie biedt niet alleen een goede sfeertekening van de door provo's gefrequeunteerde cafetaria en van de wijze waarop zij hun verdere vrijetijd 's avonds doorbrengen, maar dient tevens als toetsend instrument voor een aantal hypothesen omtrent het provogedrag.

In het laatste deel van zijn dissertatie geeft Buikhuisen een beschrijving van de door hemzelf en zijn medewerkers verrichte observatie-studie van relletjes tijdens de jaarwisseling en van het z.g. relpreventie-experiment, een ten dele geslaagde poging met behulp van ruim twintig 'rolspelers', die de verwachting dat er iets zal

gaan gebeuren ondermijnden en de tendens het relterrein te verlaten bevorderden, het uitbreken van relletjes te voorkomen.

Uitgangspunt voor de studie van Buikhuisen vormden dus de in sommige plaatsen inmiddels traditioneel geworden relletjes tijdens de jaarwisseling. Onder het mom van een reclamecampagne werden pakjes sigaretten uitgedeeld aan die personen, waarvan het gedrag tijdens de ongeregelde heden voldeed aan de definitie van provogedrag. In de pakjes bevond zich, behalve de sigaretten, een invulformulier voor het verkrijgen van een gratis bioscoopbon en het meedoen aan een prijsvraag. Op deze wijze verkreeg de onderzoeker de adressen van 32 provo's, die vervolgens werden verzocht hun medewerking te willen verlenen aan een 'vrijtijdsbestedingsonderzoek'. Met behulp van de ingezonden formulieren en aanvullende gegevens uit het bevolkingsregister werden per proefpersoon nagegaan: leeftijd, geslacht, beroep of school, beroep vader, gezinsgrootte, gezinsvolledigheid en woonbuurt. De provo's bleken overwegend tot de 16- tot 18-jarigen te behoren, hun opleiding ging in slechts enkele gevallen verder dan lager onderwijs, het aantal scholieren onder hen was aan de lage kant terwijl van de provo's die reeds werkten het merendeel tot de handarbeiders gerekend moest worden, zij waren voornamelijk afkomstig uit de lagere sociaal-economische milieu's. Met dit laatste punt hangt waarschijnlijk het feit samen, dat zij overwegend uit grotere gezinnen afkomstig bleken.

Met deze variabelen als uitgangspunt werden de vergelijkbare controlegroep van niet-provocerende jongeren en de groep jeugd-delinquenten geformeerd. Uiteindelijk werden 30 provo's, 35 criminelen en een controlegroep van 69 'doorsneetjongeren' geïnterviewd en getest. Alle respondenten waren jongens. Bij de vraaggesprekken heeft Buikhuisen gebruik gemaakt van verschillende technieken, zoals directe en indirecte vragen, statements, schalen, semantische differentiaten en projectietests (zinvoleindingen, T.A.T. e.d.). De scores van de jongens uit de controlegroep, de provo's en de criminelen werden daarna onderling vergeleken. De vragenlijst en de tests zijn als bijlagen in het boek opgenomen.

Het is de grote verdienste van Buikhuisen dat hij in de chaos van kreten, beweringen en veronderstellingen over de achtergronden van het nozemgedrag enige orde heeft gebracht door een aantal specifieke hypothesen te toetsen en vage algemeenheden te verwijzen naar de plaats waar zij thuis horen: de prullenmand. Zo wijst hij er b.v. op, dat de provo's wat betreft woonsituatie, gezinsonvolledigheid en affectieve relaties met de ouders niet verschillen van de controlegroep. Dit houdt in dat deze factoren geen verklaring kunnen vormen van het provogedrag. De veel verkondigde stelling, dat het gedrag van de provo's te verklaren zou zijn als een reactie op een negatief ervaren situatie thuis, als een revolve tegen de ouders, of uit een zich niet begrepen voelen, vindt geen bevestiging. De door een groot aantal auteurs gegeven verklaring van het provogedrag als een reactie op een onbevredigende werksituatie treft hetzelfde lot, evenals de hypothese dat er een verband zou bestaan tussen gebrek aan status in het werk en 'provocisme'.

Met betrekking tot het patroon van de vrijtijdsbesteding merkt Buikhuisen op, dat de provo's minder belangstelling hebben voor het verenigingsleven dan de jongens uit de controlegroep. Ook hobbies en sport nemen bij hen een minder belangrijke plaats in. Zij brengen minder hun vrijetijd thuis door en ontmoeten hun vrienden doorgaans buitenshuis, d.w.z. op straat of in een cafetaria, bar, café, dancing of bioscoop. Gezien het karakter van deze vorm van vrijtijdsbesteding, wekt het weinig verwondering dat de provo's als groep zich meer vervelen dan de andere onderzoeksgroepen. En in deze min of meer voortdurende verveling, die voortkomt uit een algemene ongeïnteresseerdheid, zoekt Buikhuisen de verklaring van het 'provocisme'. De uitspraak van Bondy c.s. en van Krantz en

Vercrujssse, dat er geen principieel verschil zou bestaan tussen de provo's en de jongens die niet aan relletjes deelnemen, lijkt niet houdbaar. Het belangstellingsniveau van de provo's ligt vrijwel over de gehele linie (politiek, sociale vraagstukken, jeugdwerk, techniek en ruimtevaart, sport, muziek e.d.) lager dan dat van de beide andere groepen. Hun conversatie blijft beperkt tot vrouwen, dansen, populaire zangers e.d. Van wat er in de wereld gebeurt, zijn zij eenvoudig niet op de hoogte. Buikhuisen ziet daarom geen reden het provogedrag te verklaren als een reactie op een op één of andere wijze negatief ervaren 'buitenwereld', zoals de dreiging van een derde wereldoorlog of de 'kiltie' van de moderne maatschappij.

Buikhuisen beschouwt het 'provocisme' als een vorm van vrijetijdsbesteding bij gebrek aan een zinvol alternatief. Hij wijst in dit verband op de dringende noodzaak van een actief overheidsbeleid ten aanzien van de vrijetijd en ziet — bij het in gebreke blijven van de ouders — de school als de aangewezen plaats om de jeugd op te voeden tot een grotere en zinvolle eigen inbreng in de besteding van de vrijetijd. Hij waarschuwt dat de relletjes zouden kunnen uitgroeien tot een ware plaag, wanneer niet tijdig afdoende wordt ingegrepen.

Voor de beantwoording van de vraag in hoeverre het gerechtvaardigd is voor de verklaring van het provoverschijnsel uit te gaan van theorieën over jeugddelinquentie, vergelijkt Buikhuisen zijn onderzoek de provo's met de criminelen. Het blijkt dat er op bepaalde punten (zoals ouderlijk huis, werksituatie en werkinstelling, persoonlijkheidsvariabelen, belangstellingsniveau) tussen de beide onderzoeksgroepen grote verschillen bestaan, die de stelling dat er een nauw verband zou bestaan tussen 'provocisme' en criminaliteit, uiterst twijfelachtig maken. Met betrekking tot het aantal proefpersonen dat een vermogensdelict heeft begaan, is er geen significant verschil tussen provo's en controlegroep, maar wel tussen provo's en criminelen. Op grond hiervan trekt Buikhuisen de generaliserende, maar misschien niet zo algemeen bedoelde conclusie, dat provo's en jeugddelinquenten tot verschillende categorieën behoren. Gezien echter de onverklaarbare en onverklaarde beperking in de samenstelling van de groep delinquenten in zijn onderzoek tot personen, die een vermogensdelict hebben begaan, en het feit, dat er b.v. met betrekking tot de *agressieve* delicten wél een significant verschil tussen provo's en controlegroep bestaat (tabel 76), klinkt deze uitspraak wat voorbarig. In elk geval is de beperking van het criminele gedrag tot uitsluitend vermogensdelicten nogal ongewoon en wordt het waarom niet nader uiteengezet.

Het boek van Buikhuisen is een typisch sociaal-psychologische studie in die zin, dat de onderzoeker zich voornamelijk beperkt tot het meten en vergelijken van opvattingen, houdingen, gevoelens en verwachtingen van de proefpersonen ten aanzien van een aantal gebieden van de sociale werkelijkheid. Tot een sociaal-structurele (= sociologische) analyse komt hij eigenlijk niet. Misschien mag men dit niet van hem eisen, maar men kan het als socioloog wel betreuren. Er wordt, afgezien van enkele opmerkingen, slechts weinig meegedeeld over het ontstaan en de structuur van de provogroepen, wel vindt men een diepgaande analyse van de perceptie van de vrienden maar verdere gegevens over de vriendenkring ontbreken, de houding tegenover en de beoordeling van de ouders worden uitvoerig besproken maar een analyse van de functies van de ouders in het gezin ten aanzien van de jongere (gespreksthema's, raadgeven en raadvragen, waardeoriëntering e.d. — eventueel gesplitst naar de rol van vader en moeder) zoekt men tevergeefs. Het hoofdstuk over de 'opvatting over de maatschappij waarin zij leven' blijft tot zes pagina's beperkt en ook hier gaat het in hoofdzaak om het toetsen van een aantal stereotypen, de behandeling in vijf pagina's van de verhouding van deze jongeren tot politiek, religie, sociale vraagstukken, techniek, televisie, jeugdwerk e.d. is — ondanks hun 'algemene ongeïnteresseerdheid' — toch onbevredigend.

Buikhuisen doet geen poging het provoverschijnsel, of althans de sterk toegenomen aandacht hiervoor, te analyseren vanuit een macro-sociaal perspectief,

d.w.z. tegen de achtergrond van de rol en de positie van de jeugd en de betekenis van het jong-zijn in onze maatschappij. Hierbij zou ook het historisch onderzoek goede diensten kunnen bewijzen. De afwijzing van geschiedvorsing als onderzoeksmethode in het begin van zijn boek doet daarom wat ondoordacht aan.

Hoe interessant en boeiend voor de vakgenoot het onderzoektechnische verslag ook moge zijn — men wordt voortdurend getroffen door de consciëntieuze wijze waarop Buikhuisen te werk is gegaan en een voorbeeldig compromis heeft weten te vinden tussen wat methodologisch gewenst en onderzoektechnisch mogelijk is —, toch lijkt het mij beter een groot deel hiervan in de bijlagen op te nemen en de vakcollega naar deze bijlage te verwijzen. De schrijver, die gezien zijn woordkeus en het zorgvuldig vermijden van vakjargon kennelijk op een breed lezerspubliek gemikt heeft, zou zo de praktijkman en de geïnteresseerde leek vele 'bijzaken' hebben bespaard en hun aandacht geheel op de resultaten van zijn onderzoek hebben kunnen richten.

Tenslotte nog dit: het herhaaldelijk vaststellen van 'tendenties' waar tussen de onderzoeksgroepen bij de statistische toetsing geen significante discrepantie bleek te bestaan, werkt misleidend. Het suggereert immers het bestaan van scoreverschillen op een variabele, waarvan de 'toevaligheid' zojuist is aangetoond.

Hoewel Buikhuisen lichtvaardig en royaal gebruik maakt van het woord 'theorie' waar termen als 'veronderstelling' of 'hypothese' m.i. meer op hun plaats zouden zijn geweest, slaagt hij er niet in zijn onderzoekresultaten te integreren in een meer algemeen sociologisch of sociaal-psychologisch theoretisch kader. Bovendien brengen enkele van de conclusies van Buikhuisen ('De provo's hebben minder aspiraties, zij voelen minder behoefte om macht uit te oefenen, . . .') ons niet veel verder. De verscheidenheid van toegepaste onderzoekstechnieken maakt deze studie voor de sociaal onderzoeker echter uiterst boeiend en getuigt van de auteur op methodisch terrein.

FR. D. HEYT

JOACHIM MATTHES (Hrsg.), *Soziologie und Gesellschaft in den Niederlanden*.

Neuwied am Rhein/Berlin: Luchterhand, 1965, 486 pp.

Een van de handicaps van de Nederlandse sociologie — het is herhaaldelijk vastgesteld — is, dat zij buiten eigen land nagenoeg onbekend is. Het taalgebied en de nationale professionele gemeenschap is net groot genoeg om het publiceren in het Nederlands de moeite waard te doen zijn en niet klein genoeg om de Nederlandse sociologen te dwingen hun belangrijkste werk in vreemde talen te publiceren, zoals b.v. bij de Scandinavische vakgenoten het geval is. Dit betekent echter, dat de communicatie met het buitenland wel bijzonder eenzijdig is.

Gelukkig is er een kentering gaande. Niet alleen verschijnen meer en meer bijdragen van Nederlandse sociologen in buitenlandse (tot nog toe met name Duitse) tijdschriften en bundels, ook worden sinds enkele jaren meer systematisch door *Sociologia Neerlandica* artikelen en samenvattingen van in boekvorm verschenen studies voor buitenlandse collega's toegankelijk gemaakt. Verder staan een aantal Nederlandse dissertaties op het punt om in vertaling in het buitenland te verschijnen.

En de nieuwste ontwikkeling is dan deze bundel van Matthes met vertaalde herdrukken van zeventien voor de verschillende gebieden van de Nederlandse sociologie representatief te achten opstellen; het oudste is uit 1926, het meest recente van 1963.

Omdat het op één bijdrage na allemaal reeds bekende, ten dele zelfs 'klassieke' studies betreft, is hier een aankondigende opsomming meer dan een 'bespreking' op zijn plaats.

Het eerste van de vijf hoofdstukken is een overzicht van de ontwikkeling van de Nederlandse Sociologie van Van Doorn. Dit is, behalve de inleiding van de samensteller, de enige 'originale' bijdrage. Voor de Nederlandse lezers echter niet zó nieuw meer, want zij hebben inmiddels reeds met zijn visie in meer uitgebreide vorm kunnen kennis maken in *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*. Het tweede hoofdstuk, dat tot onderwerp heeft aspecten van maatschappelijke verandering in Nederland bevat drie herdrukken van artikelen uit *Drift en Koers*, nl. van Pen en Bouman over de ontwikkeling van de welvaart, dat van Van Heek over sociale ongelijkheid en sociale mobiliteit en van Kruijt en Goddijn over de verzuiling.

In het derde hoofdstuk over de morfologie van de Nederlandse maatschappij staan het artikel van Ter Veen over Brielle, Kruijts nu eindelijk — en terecht! — herdrukte artikel uit 1943 over mentaliteitsverschillen en godsdienstige verschillen, Hofstee's oratie over de oorzaken van de verscheidenheid in de Nederlandse landbouwgebieden en twee hoofdstukken van Groenmans *Kolonisatie op nieuw land*.

Hoofdstuk vier over de organisatie geeft de vertalingen van de samenvatting van Van der Valls vakbondsonderzoek in *Mensen, groepen, organisaties* en van Van Doorns oratie aan de KMA over militaire en industriële organisatie.

In het vijfde hoofdstuk zijn een viertal bijdragen opgenomen over de sociologie van het maatschappelijk werk. Nl. Hofstra's oratie over het normaliteitsbegrip, twee artikelen van Van Doorn resp. over functieverhuizingen en professionalisering in het maatschappelijk werk en Groenmans artikel uit de *Schalm* over sociale opbouw in stedelijke gebieden.

Het zesde hoofdstuk bevat vier artikelen op het gebied van de kerkelijke- en godsdienstsociologie. Een vertaling van een eerder in het Engels verschenen samenvatting van Van Heeks *Geboorte-niveau*, de artikelen van Mady Thung over de functie van de kerk en van Vrijhof over de oecumenische situatie uit *Sociologisch Bulletin* en Ter Hoevens artikel over religieuze controle in *Tilburg* uit de *Gids*.

Tenslotte zijn er nog bijna vijftig pagina's bijlagen bestaande uit een vrij gedetailleerde bibliografie en lijsten van de universitaire leerstoelen, de belangrijkste instituten, de verenigingen en de tijdschriften op het gebied van de sociale wetenschappen in Nederland. Uit deze bijlagen blijkt, dat het boek betrekkelijk lang onderweg is geweest. Wat de bibliografie betreft, is het later geconcipeerde, maar eerder verschenen boek van Van Doorn *Beeld en werkelijkheid* iets uitvoeriger en in ieder geval meer up-to-date.

Alhoewel men op detailpunten natuurlijk altijd kan twisten over een dergelijke selectie, lijkt me dit een bijzonder representatieve keuze te zijn, die ook goed weergeeft wat er in de Nederlandse sociologie is omgegaan gedurende de laatste decennia. Bepaalde keuzen zijn daarbij haast onvermijdelijk. Wat sommige steeds weer herdrukte artikelen van Merton zijn voor de Amerikaanse sociologie, zijn een aantal artikelen van Van Doorn bij ons. Ook in een ander opzicht is deze bundel representatief. Het bevat de voor de Nederlandse sociologie toch wel kenmerkende menging van 'empirie' en 'theorie'. Evenals de Nederlandse sociologie als geheel bevat het maar enkele louter theoretische of hyper empirische studies; het meeste ligt ergens tussen deze beide polen in.

J. E. ELLEMERS

W. F. WERTHEIM, *East-West Parallels: Sociological Approaches to Modern Asia*.

Den Haag, W. van Hoeve, 1964, vii + 284 pp.

In dit belangrijke boek (Wertheim spreekt zelf van een 'no-book') zijn een aantal tijdschriftartikelen bijeengebracht. De bundel bevat twaalf studies, waarvan er twee nog niet eerder gepubliceerd werden. De meeste artikelen zijn min of meer ingrijpend omgewerkt, hoewel zekere herhalingen nu eenmaal moeilijk te vermijden zijn.

De titel vereist enige verklaring. Het is niet alleen schrijvers bedoeling parallellen op te sporen in de historische ontwikkeling van oosterse en westerse samenlevingsvormen, doch ook om vast te stellen in hoeverre het Oosten het Westen zal moeten navolgen, ofwel dat het Oosten wellicht bepaalde fasen van de westerse ontwikkeling zal kunnen overslaan. Men herkent in deze benadering uiteraard Romeins verspringsstheorie.

De bedoelde parallellen hebben onder meer betrekking op minderheden, verstedelijking, het corruptie-verschijnsel, en godsdienstige hervormingsbewegingen. Bij andere onderwerpen, bijv. de interne migratie in Indonesië, is de Oost-West parallel geheel afwezig of niet uitgewerkt. Op zichzelf is het opsporen van parallellen een legitieme werkwijze, die aan de vergelijkende methode in de volkenkunde herinnert. Wanneer in 'Oost' en 'West' op een gegeven moment dezelfde verschijnselen optreden, die op dezelfde oorzaken kunnen worden teruggevoerd, zou eventueel ook eenzelfde oplossing kunnen worden overwogen. De vraag is echter, of de beknopte behandeling van de parallellen die Wertheim aan de orde stelt, deze wel voldoende tot hun recht doen komen. De meeste onderwerpen vragen om een diepergaande benadering.

Bij wijze van voorbeeld moge hier nader worden ingegaan op één bepaald onderwerp, en wel het urbanisatieprobleem. In het betrokken hoofdstuk wordt uitvoerig stilgestaan bij een rapport, dat deze recensent in 1954 opstelde over een onderzoek naar de urbanisatie van Djakarta. De resultaten hiervan kunnen thans grotendeels als achterhaald worden beschouwd, zeker na publikatie van de cijfers van de Volkstelling-1961. Wertheim verschilt vooral met recensent van mening over de vraag, of de migratie naar Djakarta ook tot stijging op de maatschappelijke ladder heeft geleid. Wertheim meent van niet. Ik meen daarentegen dat een sociale stijging tot de mogelijkheden behoort, wanneer men althans uitgaat van een sociale stratificatie, waarin de stedelijke fabrieksarbeider hoger genoteerd staat dan de (voor 60% landloze) tani. Men bedenke daarbij, dat de fabrieksarbeider van 1954, gesteund door een machtige vakbond, een betrekkelijk hoog reëel inkomen genoot.

Er zit achter dit detailpunt een dieper liggend meningsverschil. Naar mijn mening behoeft urbanisatie in niet-westerse landen niet altijd gepaard te gaan met verschijnselen als proletarisering, sociale desorganisatie, ontworteling enz., zoals dit in het Westen het geval is geweest. Bruner heeft hierop gewezen met betrekking tot Medan, Oscar Lewis in veel wijder verband voor Mexico City.

Het laatste woord over deze vraag is uiteraard nog lang niet gesproken. Daartoe is voor alles nieuw onderzoek nodig. Het is de niet geringe verdienste van Wertheim, deze vragen aan de orde te hebben gesteld en een eerste aanzet te hebben gegeven tot hun beantwoording.

H. J. HEEREN

M. A. BAAN, *De Nederlandse Minderbroedersprovincie sinds 1853*. Assen: van Gorcum, 1965, 556 pp.

De auteur, zelf lid van de door hem beschreven Franciscusprovincie, heeft zich met deze — zijn Leuvense dissertatie — gewaagd op een zelden betreden gebied. Studies over katholieke kloosterorden zijn er zeer weinig en die er zijn, zijn meestal niet sociologisch, al worden ze soms als zodanig aangediend. Daarom is deze studie baanbrekend en moedig. Moedig van de schrijver, die een eerlijke en onverbloemde beschrijving heeft gegeven van een der grootste religieuze orden in Nederland, maar ook van het bestuur van de provincie, die hem de gelegenheid gaf dit onderzoek te verrichten én te publiceren. Er leven immers in dit milieu nogal wat weerstanden tegen een sociologische benadering, om welke redenen dan ook. Zoals Baan terecht opmerkt moet het die kant wel uit, wil men ooit kunnen komen tot een goed zicht op de plaats van het kloosterleven binnen de kerk in deze tijd. Dergelijke casestudies zijn bovendien een *conditio sine qua non* voor een grondiger theorievorming dan die waarop de huidige godsdienstsociologie m.b.t. het kloosterleven kan bogen.

Baan bestudeert het veranderingsproces, zoals zich dit sinds 1853, maar vooral in de laatste zestig jaar heeft voltrokken. Voor de analyse gebruikt hij het schema van Moore, die onderscheid maakt tussen *tension-producing-changes* en *change-producing-tensions*. Daarmee corresponderen de twee delen van het boek.

Het eerste: *Externe en interne veranderingen* behandelt eerst enige aspecten van sociale veranderingen in Nederland (verstedelijking, verandering in de beroepsamenstelling, vergroting van de mobiliteit en democratisering) en binnen de katholieke bevolkingsgroep (demografische ontwikkeling en emancipatie). Daarna bespreekt Baan de veranderingen binnen de Minderbroedersprovincie: de numerieke ontwikkeling, geografische spreiding in Nederland, differentiatie en specialisatie van de werkzaamheden. Deze *tension-producing-changes* hebben hun gevolgen voor de structuur en cultuur van de provincie, beschouwd als sociaal systeem, waarbinnen spanningen ontstaan die nog lang niet allemaal zijn opgelost. Dit komt in het tweede deel: *Spanningen en oplossingen* ter sprake. Achtereenvolgens worden behandeld de statusverschuivingen binnen de provincie, o.a. de devaluatie van de parochiële zielzorg in vergelijking met andere zielzorgvormen, dan de nivellering der levenswijzen (pastorieën versus kloosters) de vernieuwing van het broedersleven, samenhangend met de veranderde waardering van de leek binnen de kerk en niet het minst interessante (en moeilijkste): het vraagstuk van de sociale cohesie. Het hoofdstuk *Binding en ontbinding* behandelt voornamelijk het probleem van de uittrede. Dit wordt in verband gebracht met de ontoereikendheid van de cultuuroverdracht en van de sociale controle (minder duidelijke normen, minder toepassing van sancties, verminderde herkenbaarheid, tekort aan interne zielzorg).

Tenslotte komt dan nog het bestuur ter sprake. Hier worden dus wel een aantal hete hangijzers aangepakt vanuit een sociologisch gezichtspunt, dat binnen de kloosterorden in 't algemeen maar moeilijk tot zijn recht komt. Men moet niet verwachten diepgaande theoretische beschouwingen tegen te komen — het begripkader e.d. is elementair — maar Baan slaagt er wel in een serie centrale problemen in één grote samenhang te plaatsen. Hij maakt gebruik van geschreven bronnen, van een reeds eerder, door een ander georganiseerde enquête in verband met de recrutering, en baseert zich verder hoofdzakelijk op zijn lidmaatschapservaring. Terecht merkt hij op dat een buitenstaander nooit zoveel materiaal had kunnen verzamelen als hier is bijeengebracht, en hij meent dat de objectiviteit niet veel gevaar heeft gelopen. Dat geloof ik ook niet, maar toch vervalt Baan enkele malen in een symptomatisch 'wij' bij de bespreking van problemen en oplossingen. Hij ontkomt ook niet aan enige tweeslachtigheid. Hij wil objectief beschrijven en verklaren, maar wekt meermalen de indruk in een moeizame dis-

cussie met nauwelijks te overtuigen franciscanen te zijn gewikkeld. Het is ongemeen interessant voor insiders — waartoe ook de recensent zich als lid van een verwante orde mag rekenen — maar voor buitenstaanders een soms nogal langademige beschrijving van niet altijd relevante bijzonderheden. Zijn theologie doet wat verouderd aan en sommige van zijn formuleringen herinneren aan een snel verouderende spiritualiteit. Mogelijk is hij wat beïnvloed door taal en opvattingen van zijn bronnen, maar hij had zich wel wat kritischer tegenover de theologische motiveringen kunnen opstellen. Met name waar het gaat over de betekenis van het franciscaanseigene. Inderdaad zijn er 'bepaalde waarden geïnvesteerd, waaraan nimmer verzaakt kan worden zonder op te houden een minderbroedersprovincie te zijn' (477) maar dit is niet slechts een neutrale vaststelling. Baan wekt de indruk weinig twijfels te koesteren aangaande de noodzaak en de zin van het voortbestaan van het 'eigen karakter', wat dat dan ook moge zijn. In dat opzicht doet de studie wat behoudend aan: het voortbestaan van het systeem en wat daarvoor nodig is krijgt uitvoerige aandacht. Veranderingen zijn geoorloofd en trouwens onvermijdelijk, maar binnen bepaalde grenzen die niet verder worden gemotiveerd. Dit waardestandpunt is het goed recht van de schrijver, maar m.i. is het wel een gemiste kans. Het is namelijk de vraag of de richting waarin de veranderingen rond en binnen het kloosterleven tenderen niet juist dit standpunt discutabel maken. Wat sinds de 13de eeuw bestaat hoeft niet altijd te bestaan zou men zeggen, maar hier ligt een fundamenteel probleem waarvan de schrijver zorgvuldig afblijft, om welke reden dan ook.

Al deze kritische opmerkingen doen echter niets af aan de waardering die ik heb. Een dergelijke onderneming eist veel tact, behoedzaamheid en vasthoudendheid. Men kan er Baan mee gelukwensen.

L. LAEYENDECKER

CH. MERTENS DE WILMARS, *Opleiding in bedrijfsleiding: Evaluatie der behaalde resultaten.*

Leuven: Nauwelaerts, 1964, 414 pp.

Dit boek valt uiteen in een aantal verschillende delen die ieder op hun eigen mérites beoordeeld kunnen worden.

Het eerste hoofdstuk tracht de stand van zaken in opleiding in bedrijfsleiding samen te vatten. Het beschrijft een groot aantal opvattingen en uitgangspunten uit de literatuur, die echter niet tot een duidelijke probleemstelling kunnen leiden. Het onderzoek zelf moet dus beperkt blijven tot deze probleemstelling uitgangspunten voor verder onderzoek.

Het tweede hoofdstuk van L. Vansina bevat bibliografische gegevens over evaluatieonderzoek. De schrijver komt tot de conclusie dat evaluatie-onderzoek tot dan toe (1959) slechts losse, ongecoördineerde pogingen waren om het complexe probleem van de evaluatie te benaderen. Men heeft het beoordelingsprobleem aangesneden zonder zich te bevrijden van de hypothetische en a-prioristische oogmerken van de vorming (p. 108).

Het derde hoofdstuk geeft een uitvoerige beschrijving van interviews met 50 deelnemers die aan seminaries van vijf universitaire centra deelnamen. De interviews werden op verschillende tijdstippen na het laatst gevolgde seminarie afgenomen, de geïnterviewden hadden een verschillende functie, vooropleiding, leeftijd en kwamen uit verschillende takken van industrie, handel en overheidsdiensten. Bovendien werd het schema voor het geleide interview na de eerste twintig proefpersonen gewijzigd. Het is duidelijk dat de interviews op deze basis 'slechts een benaderend en tamelijk vaag idee geven van de werkelijke gevolgen van de

vorming', de representativiteit is onvoldoende, variabelen zijn niet te isoleren e.d. (p. 222). De volledige antwoorden van de 50 geïnterviewden (pp. 300—406) geven geen extra informatie omdat de lezer de achtergrond, opleiding, functie en andere persoonlijke gegevens van de ondervraagde mist.

Het vierde hoofdstuk beschrijft een experimenteel onderzoek van M. A. Pierson en C. H. van der Haege, geïnterpreteerd door R. Hogenraad. Sociometrische tests, de frustratietest van Rosenzweig en de persoonlijkheids-vragenlijst van Bernreuter werden op 34 deelnemers bij de eerste en laatste sessie van een cyclus toegepast. Ofschoon ook hier geen statistische verschillen waar te nemen zijn, heeft dit onderzoek een duidelijke structuur. De conclusie dat een dergelijke vorming in zakenbeheer slechts veranderingsmogelijkheden kan verschaffen die slechts bij gunstige omstandigheden in de onderneming werkelijkheid worden leent zich voor verder onderzoek. Het is jammer dat aan dit proefonderzoek maar 20 van de 400 pag. gewijd worden.

Het laatste hoofdstuk geeft de besluiten en tracht aan te tonen dat de opleider de wetenschappelijke en klinische waarde van zijn ingrijpen meer systematisch moet gaan benaderen in elk geval om te begrijpen welke vergissingen men begaat.

Wanneer ik dan dit boek in zijn geheel overzie, dan kan het als een aantal werkdocumenten gekarakteriseerd worden. In vergelijking met de evaluatiestudie van Hyman c.s. (in dit tijdschrift door R. van der Vegt gerecenseerd: jrg 12, 1965, p. 47) is hier zeker geen sprake van een methodologisch doorwrochte studie. Het lijkt me zelfs bijzonder verwarrend als introductie tot evaluatie-onderzoek. Het zou me niet verbazen als de verschillende onderzoekers die aan deze onderzoeken hebben meegewerkt een verschillende opvatting over bedrijfssituaties en de daarop gebaseerde opleidingssystemen hebben. De gegevens ontbreken om de leidersfunctie in de onderneming te ontleden en de situaties te beschrijven waar een bepaald leiderschapspatroon vereist wordt. De opleidingsdoeleinden, de keuze van de opleidingsmiddelen en het meten van eventuele gevolgen hangen dus in de lucht. De waarde van dit boek (waarvan eerder een Franse editie verscheen die niet vermeld wordt) is gelegen in een oprechte poging om een aantal uitgangspunten, schema's en nogal heterogeen materiaal te verschaffen voor evaluatie-onderzoek op dit gebied waar wensen, belangen en niet getoetste meningen nog empirisch onderzoek en kritische gedachtenvorming belemmeren.

P. HESSELING

J. F. R. PHILIPS, J. C. G. M. JANSEN EN TH. J. A. H. CLAESSENS, *Geschiedenis van de Landbouw in Limburg, 1750—1914*.

Assen: van Gorcum, 1965, xx + 306 pp.

Er zit veel nieuwe oriëntering in Nederlands Limburg. Waren de vroegere thema's veelal of men eigenlijk wel Nederlands was of niet, de verknijpte staatsgeschiedenis (die achter het eerste steekt), enzovoort, nu is men Nederlands en daarin de eenheid Limburg. Dat men hierbij zijn ligging tussen Duits en Belgisch gebied ook in het oog houdt en daar in de toekomst meer en meer gebruik van hoopt te maken, is natuurlijk terecht.

In het kader van de nieuwe oriëntering, in de loop van deze eeuw steeds beter geconsolideerd, doet men ook mee aan het schrijven van gespecialiseerde gewestelijke geschiedenissen. Wij herinneren ons in dit verband bijvoorbeeld Thurlings en van Drunen, 'Sociaal-economische Geschiedenis', in *Limburgs verleden* (dl 1, Roermond, 1961). Nu ligt er een landbouwgeschiedenis voor ons; een geschiedenis dus van de bestaansbron van de vroegere meerderheid des volks. Deze is ingedeeld

in drie tijdvakken, elk voor de rekening van een afzonderlijke schrijver. De tijdvakken zijn: 1750—1815; 1815—1875 en 1875—1914. Men gaat dus niet ver terug.

Toch is het waarschijnlijk terecht dat men drie tijdvakken gemaakt heeft, daar voor elk grotendeels verschillende bronnen gelden; hoe vroeger, hoe meer niet-Nederlandse bronnen ook. De verdeling over drie schrijvers is echter altijd jammer, maar vaak onvermijdelijk als, zoals hier, de bouwstenen nog bij elkaar gezocht moeten worden.

Wat men zich voorts af kan vragen is of een duidelijker splitsing naar de verschillende delen van het historisch toevallige samenvoegsel Limburg niet óók dienstig zou zijn geweest. Of men op het zand zit of op de löss, maakt nú niet alles meer uit, maar het heeft wel veel uitgemaakt. Er is ook een belangrijk verschil in mentaliteit tussen Zuid- en overig Limburg. Maar misschien willen we de zaak nu wel te veel de kant van de agrarische sociologie uit trekken. In elk geval maakt het werk een gedegen indruk en worden beperktheden telkens gesignaleerd. Men zal dus goede bouwstenen aangedragen hebben.

A. J. WICHERS

E. M. KÄTSCH, *Langfristige Bestimmungsgründe für die Erwerbstätigkeit verheirateter Frauen.*

Köln und Opladen: Westdeutsche Verlag 1965, 118 pp.

Dat de problematiek rond het buitenshuis werken van de gehuwde vrouw de gemoederen bezig houdt blijkt — behalve uit tal van publikaties in dag- en weekbladen — uit een toenemende reeks doorwrochte studies van erkende wetenschapsmensen. Belangrijke boeken als Elisabeth Pfeils *Die Berufstätigkeit von Müttern* (Tübingen, 1961) en het verzamelwerk *The employed Mother in America* (Chicago, 1963) zijn hiervan duidelijke bewijzen.

Het boek van Elke Maria Kätsch kan in dit licht gezien worden als een nieuwe poging de problematiek van het buitenshuis werken van de gehuwde vrouw sociologisch te doordenken. Graag zou zij hierbij de structureel-functionele analyse gehanteerd hebben, maar het materiaal, dat zij ter beschikking had, was hier helaas niet voldoende op toegespitst, omdat zij zelf niet bij de opzet en tijdens het fieldwork van het onderzoek, dat het uitgangspunt vormt voor haar publikatie, betrokken is geweest. Ondanks deze handicap poogt zij toch zoveel mogelijk het begrippenapparaat van de structureel-functionele theorie te gebruiken.

Haar gegevens zijn ontleend aan een groot onderzoek, door de Sozialforschungsstelle aan de universiteit van Munster in 1960 verricht in Minden, een middelgrote stad in Westfalen: 650 van 1950 tot en met 1960 in het huwelijk getreden echtparen werden in het onderzoek betrokken.

De beroepsarbeid van de gehuwde vrouw wordt door de schrijfster bestudeerd als segment van het rolpatroon van de gehuwde vrouw *binnen* het gezin, dus één geheel vormend met segmenten als het echtgenote-, huisvrouw- en moederzijn. Haar werkhypothese is, dat de gehuwde vrouw van onze tijd in het moderne, weinig gestructureerde en geïsoleerde gezin haar taken als huisvrouw, echtgenote en moeder niet adaequaat kan vervullen, wanneer zij niet door een beroep of door andere activiteiten buitenshuis deel heeft aan de zich snel en steeds weer veranderende samenleving buiten het gezin.

Welke plaats neemt nu het buitenshuis werken van de gehuwde vrouw in feite in onze samenleving in?

Om hierin enig inzicht te krijgen spitst zij het onderzoeksmateriaal toe op drie aspecten:

1. de algemeen geldende sociale normen (das allgemeine Leitbild), af te leiden uit de meningen van de ondervraagde echtparen t.a.v. de beroepsarbeid van de gehuwde vrouw als zodanig;
2. de bij individuele personen aanwezige opvattingen over het buitenshuis werken van de gehuwde vrouw (der subjective Leitbildentwurf), te ontleenen aan de motieven t.a.v. de *eigen* beroepsarbeid of het zelf niet meer deelnemen aan het arbeidsproces;
3. de feitelijke houding (das soziale Verhalten), te destilleren uit het gedrag van de ondervraagden t.a.v. de beroepsarbeid van de gehuwde vrouw.

Schrijfster komt tot de conclusie, dat de *algemene sociale normen* nog in sterke mate ontleend zijn aan het burgerlijke gezinstype, al zijn er enige verschuivingen te constateren. De gehuwde vrouw zonder kinderen mag evt. buitenshuis gaan werken, maar de moeder hoort thuis bij haar kinderen, tenzij economische noodzaak haar dwingt beroepsarbeid te accepteren.

De *feitelijke houding* van de ondervraagden vertoont een duidelijke discrepantie met deze algemeen aanvaarde sociale normen. De combinatie van de rolsegmenten huisvrouw, echtgenote, moeder en beroepsbeoefenaarster komt steeds meer voor en wel in die zin, dat de moeders haar beroep buitenshuis veelal tijdelijk weer opnemen.

De *motieven* hiervoor liggen zeker niet alleen in het economische vlak. Er is volgens schr. een duidelijke verschuiving naar een motivering vanuit de persoonlijke behoefte van de gehuwde vrouw aan sociale contacten en arbeidsbevestiging buiten het gezin.

Al met al een goed boek, dat aantoont, dat een sociologische doorlichting van een al van velerlei zijden benaderde problematiek een wezenlijk eigen bijdrage levert aan de discussie. Des te meer is het te betreuren, dat het feitenmateriaal, waarop deze publicatie steunt, onvoldoende past in de gedachtengang van de schrijfster. Daardoor komt zij herhaaldelijk tot te weinig op het onderzoek steunende conclusies en staat de deur wijd open voor subjectieve interpretaties, een gevaar, waaraan zij beslist niet is ontkomen. Zo is haar overtuiging — die als een rode draad door het boek heenloopt — dat het buitenshuis werken van de gehuwde vrouw positief gewaardeerd moet worden, juist in het kader van haar overige gezinsfuncties, vooralsnog een persoonlijke visie, die nog te weinig ondersteund wordt door de resultaten van sociologisch onderzoek, om al als uitgangspunt voor verder onderzoek te kunnen dienen.

Tenslotte wil ik er nog op attent maken, dat de literatuurlijst bijzonder gedegen en up to date is; een uitstekende leidraad voor al degenen, die zich in de hier aan de orde zijnde problematiek willen oriënteren.

A. J. SCHELLEKENS-LIGTHART

Agrarisch plan voor Noordholland. Rapport van de door het provinciaal bestuur ingestelde centrale commissie voor het agrarisch plan voor Noordholland, december 1963.

De provincie Noordholland heeft een breed samengestelde commissie een rapport laten uitbrengen over de agrarische problemen van het gewest. De centrale commissie stond onder leiding van de Commissaris van de Koningin, Dr. M. J. Prinsen en de drie secties werden voorgezeten door Prof. Dr. Th. L. M. Thurlings (sectie Welvaart), wijlen Prof. Dr. R. van Dijk (sectie Welzijn) en Prof. Dr. H. D. de Vries Reilingh (sectie Ruimte). Het rapport bestaat uit een ruim tweehonderd bladzijden tellend algemeen deel en een zevenhonderd pagina's dik tweede deel.

In het boekwerk wordt aandacht gewijd aan diverse aspecten van de agrarische problemen zoals die zich in Noordholland voordoen. Er wordt gesproken over de bodemstructuur en de stand van de cultuur-technische werken. Een aantal hoofdstukken handelt over de verschillende bedrijfspvormen: de akkerbouw, veehouderij en de tuinbouw. Aparte hoofdstukken gaan over de problemen van de ondernemers en van de werknemers, over de loonbedrijven en werktuigen coöperaties. Verder worden de scholing en het woonmilieu van de agrariërs aan de orde gesteld. Tenslotte is er nog een hoofdstuk over de relatie van de vrouwen tot het huishouden en het bedrijf.

Men vindt hier een inventarisatie van hetgeen de provinciale diensten aan gegevens hebben verzameld over de 70 procent welke de agrariërs van de Noordhollandse bevolking uitmaken. De vele medewerkers hebben bijna allen het genoegen gesmaakt hun bijdragen (nota's, notities, korte studies) opgenomen te zien, hetzij in de tekst van het eigenlijke rapport, hetzij in de bijlage.

Deze mammoeth is overigens wel af en toe de centrale leiding uit de hand gelopen. Zo kan men ergens lezen dat de overmechanisatie van de akkerbouw noodzakelijk onderzocht moet worden, terwijl elders een uitvoerige beschouwing aan dit probleem wordt gewijd. De hoofdstukken dragen nog sterk het stempel van de oorspronkelijke opstellers waardoor het geheel de indruk wekt van een gebundelde reeks van afzonderlijke rapporten.

De aanbevelingen waarmede elk hoofdstuk eindigt, bestaan voor een groot deel uit aansporingen tot verdere studie op deelterreinen. Originele probleemstellingen en oplossingen moet men in dit rapport niet zoeken; het is een weergave van de wijze waarop de algemene landbouwproblematiek, zoals die in geïndustrialiseerde landen bestaat en werd beschreven, in Noordholland tot uitdrukking komt. Het is dan ook niet zozeer van belang wat men van het rapport *vindt* maar wat men er in Noordholland mee *doet*.

Het rapport heeft het woord 'plan' in de titel meegekregen. Een afgerond beleidsprogramma treft men er echter niet in aan. Het is voor een lagere overheid als de provincie ook moeilijk om los van een overigens zeer terughoudend regeringsbeleid, met een eigen plan te komen, dat ook verwezenlijkt kan worden. Het directe nut van dit rapport zal vooral gezocht moeten worden bij de maatschappelijke organisaties die in de agrarische sfeer werkzaam zijn; wellicht kunnen deze organisaties met de uitvoerige documentatie hun voordeel doen.

M. L. DE HEER

NORBERT ELIAS EN JOHN L. SCOTSON, *The Established and the Outsiders*. London: Frank Cass & Co., 1965.

In 1939 verscheen in Bazel *Ueber den Prozess der Zivilisation* van Norbert Elias. Het werk bevat een magistrale analyse van het 'geciviliseerde' handelen, bezien achtereenvolgens vanuit een cultuur-historisch (de veranderende etikette), een sociologisch (de wijzigingen in sociale interdependenties) en een psychologisch (verfijnde schaamte- en pijnlijkheden) gezichtspunt. Door de tijdsomstandigheden heeft dit boek niet de faam gekregen die het verdient; eigenlijk is er alleen in Nederland veel aandacht aan besteed. Een tegelijk aangekondigde pendant, *Die Gesellschaft der Individuen*, is zelfs nooit verschenen. Het heeft vele jaren geduurd vóór Elias weer van zich deed horen in enkele artikelen in de *British Journal of Sociology*; en pas in 1965 heeft hij, samen met John L. Scotson, zijn tweede boek gepubliceerd: *The Established and the Outsiders*.

Dit nieuwe boek heeft niet de grote omvang en draagwijdte van *Ueber den Prozess der Zivilisation*. Het berust op een onderzoek in een Engelse plaats in de Midlands, die duidelijk verdeeld is in drie woonwijken met elk een eigen karakter: een middenstandswijk (zone 1), een oude arbeiderswijk (zone 2), en een

nieuwe arbeiderswijk (zone 3). De beide laatstgenoemde hebben een ongeveer gelijke beroepsstructuur; maar toch staat de nieuwe wijk veel lager aangeschreven, zowel bij de bewoners van zone 2 als bij de eigen bewoners. De onderlinge verstandhouding tussen de beide wijken is slecht.

The Established and the Outsiders geeft een duidelijke beschrijving van de relaties tussen zone 2 en 3. Het toont hoe de stereotypen van zone 2 als een nette en van zone 3 als een rommelige wijk in stand gehouden worden, en de manier waarop de bewoners van zone 2 de bewoners van zone 3 op een afstand houden. Vanuit deze beschrijving komen de auteurs tot meer algemene formuleringen over de relatie tussen gevestigde groepen en nieuwkomers, met 'oud' en 'nieuw' als sociologische categorieën. Op een nog meer algemeen niveau benadrukken zij dat sociologisch onderzoek alleen vruchtbaar kan zijn, als het zich niet beperkt tot geïsoleerde probleemgebieden zoals 'vooroordeel' of 'delinquentie', maar gericht is op de *configuraties* waarin deze verschijnselen zich voordoen.

Deze algemeen-theoretische beschouwingen, verweven in de tekst en nog eens onderstreept in enkele treffende bijlagen, maken *The Established and the Outsiders* tot veel meer dan een onderzoeksverslag. Een bezwaar is echter, dat de auteurs hun eigen positie te veel als uniek aanduiden, waarbij ze de tegenwoordige sociologie een te simplistisch atomisme toeschrijven. Deze polemische toon zal de ontvangst van hun boek geen goed doen, en dat is jammer, want het boek is op alle drie niveaus zeer de moeite waard: als beschrijving van een verdeelde gemeenschap, als analyse van de mechanismen waarmee 'oude' en 'nieuwe' groeperingen elkaar tegemoet treden, en als methodologisch voorbeeld van het door de auteurs voorgestane 'configuratie'-onderzoek.

J. GOUDSBLOM

J. A. A. VAN DOORN (red.), *Beroepsvorming in internaatsverband: Sociologische beschouwingen en specifieke ervaringen*. K.M.A. Studiedagen 1965.

Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam, 1965, 132 pp.

Deze bundel redevoeringen plus samenvatting van een discussie is eensdeels interessant als blijk van de openheid waarmee de militaire samenleving bepaalde aspecten in vergelijking durft te stellen met civiele instellingen. Zo vinden we het internaat van de KMA naast Grootseminarie en T.H. Twente. Behalve dat Levisson echter in zijn referaat over Drienerlo duidelijk op het verschil tussen een internaat en een campus wees, kwam uit de praktijk ervaringen op deze conferenties niet zo veel, evenmin als uit de — sterk pedagogisch gerichte — discussie. Het is mogelijk dat men met een drietal prima sociologische inleidingen wat hoog gegrepen heeft in de vernieuwing. Het kan ook zijn, dat de aard van de sociologische inleidingen weinig aanknopingspunten voor dit gemengd militaire-niet-militaire gezelschap met zich bracht.

De historische inleiding van J. S. van Hessen zal de minste bezwaren hebben gegeven, maar is omgekeerd ook vanuit een sociologisch oogpunt het minst interessant, daar het vooral geschiedenis is en sociologisch weinig aanknopingspunten met het heden biedt. Het is echter wel boeiende lectuur. Dat kan men van Van Doorns stuk over de korpsvorming niet zeggen. Het is inhoudelijk een boeiende originele analyse van het internaat als opleiding voor 'professie' en voor 'organisatie' in deze tijd van veranderende sociale instellingen, maar is veel te pregnant. Men zou wensen dat de schrijver het elders nog eens uitbreidde. Dat zou men ook wensen ten aanzien van de lezing van C. J. Lammers over het internaat als sociaal systeem, maar dan in een andere richting. Is Van Doorns stuk meer een doordenking, omdat zulks bij zijn onderwerp de beste aanpak

lijkt, dat van Lammers is het ook, maar dan bij gebrek aan empirische gegevens. Een onderzoek lijkt gewenst. De binnenrelaties in een onderwijsinstituut worden in de V.S. al meer dan tien jaar assidu onderzocht. Het is deze bundel die in Nederland voor het eerst een onderwijsinstituut op meso-niveau behandelt. Vermoedelijk heeft echter juist de door Lammers geaccentueerde 'heterogenisering' der groepen groter gevolgen gehad voor de onderlinge samenhang dan hij elders in zijn betoog stelt. Daarnaast zou recensent in tegenstelling tot schrijver wél geneigd zijn, verschillen te stellen tussen campus, internaten (met verschillende 'vrijheidsgraden') en kostscholen. Lammers noemt dit een continu variabele (p. 35), maar ze heeft toch zeker kritische waarden voor de organisatievormen? Met het oog op het kader heeft Lammers zich voorts ook nog al beperkingen opgelegd en b.v. directies van een instituut niet in de analyse kunnen betrekken (p. 38).

Het curieuze van het internaat als sociaal verschijnsel is door deze bundel tenminste eens naar voren gekomen. Prompt is het aantal vragen dan ook sterk toegenomen. Waarom blijft dit instituut elders langer dan hier? (Statusstreven, andere waarde van de gezinsopvoeding?). Zal het hier meer komen onder Amerikaanse invloed voor het kweken van nieuwe elites? Of staan juist de steeds stijgende verzorgingskosten daaraan in de weg (vgl. ziekenhuizen e.d.)? Een klein inzicht in deze richting geeft het speciale nummer 'Het internaat' van *Dux* (nov. 1965), meer pedagogisch gericht als het is, zij het op een ander soort internaat, het kleinseminarie. Daarnaast ware micro-sociologisch onderzoek van schoolgroepen (ook op vormingsinternaten) geen overbodige luxe.

L. TURKSMA

BERNARD C. VAN HECK, *Afbakening en typologie van homogene zones. Regionale surveys in de Zuiditaliaanse ontwikkelingsgebieden.*
Assen: Van Gorkum, 1965, 245 pp.

Dit boek brengt verslag uit van een onderzoek dat tot doel had in de 'mezzogiorno' zones af te bakenen die op grond van hun socio-economische structuur en hun ontwikkelingsmogelijkheden als homogeen beschouwd mogen worden en derhalve onderworpen kunnen worden aan éénzelfde ontwikkelingsbeleid. Deze z.g. homogene zones nemen een tussenpositie in tussen de bestuurlijke niveaus van gemeente en provincie; de gemeente bleek een te klein kader voor de ontplooiing van ontwikkelingsactiviteiten van overheidswege, de provincie gaf een te grote verscheidenheid van problemen te zien voor één soort interventie.

Deel I (het meest theoretische deel) behandelt achtereenvolgens de problematiek van de homogene zone, de noodzaak van bovengenoemde probleemstelling voor interventiebeleid, vorige pogingen om homogene zones af te bakenen en de theoretische uitgangspunten van de in dit onderzoek gehanteerde typologie en wijze van afbakening. Er wordt onderscheid gemaakt tussen emigratiezones, systematiseringszones, verbeteringszones en ontwikkelingszones. Tenslotte wordt vrij uitgebreid ingegaan op de in het onderzoek toegepaste methoden en technieken voor karakterisering, afbakening en klassificatie van intermediaire territoriale eenheden. Deel II geeft de resultaten van dat deel van het onderzoek dat is uitgevoerd in de 'regione' Abruzzo. Achtereenvolgens komen ter sprake een algemeen overzicht van de homogene zones en integratiegebieden (groep homogene zones die georiënteerd zijn op één bepaalde grotere stad), een typologische beschrijving van de vier soorten homogene zones en een monografische beschrijving van een aantal afgebakende eenheden. In aanhangsels staan de vragenlijsten en een grote hoeveelheid kaarten die veel van het statistisch materiaal samenvatten.

Bespreking van een zo specialistisch werk in dit tijdschrift moge worden gerecht-

vaardigd door de pretentie van de auteur een methode te geven die ook in andere ontwikkelingsgebieden (met name mediterrane landen) met vrucht gebruikt kan worden als basis voor meer sociologisch georiënteerd interventiebeleid. De auteur gebruikt n.l. voor de afbakening van homogene zones behalve officieel statistisch materiaal ook tijdens veldwerk verzamelde gegevens, om zo het sociologisch-kwalitatief aspect meer tot zijn recht te doen komen.

Hoewel de presentatie en verantwoording van het materiaal vrij uitgebreid is, vraag ik mij toch af of Van Heck geheel in deze opzet geslaagd is. Enerzijds heeft hij wel uitgebreid gerapporteerd, maar slechts over een gedeelte van de gegevens. Met name is de beschrijving van de wijze waarop het statistisch materiaal gebruikt is om tot een typologie en afbakening te komen te beknopt en te abstract (pp. 77—86). Anderzijds roept de betrouwbaarheid en validiteit van veel gegevens (onvermijdelijk in de gegeven onderzoek-situatie, door de auteur expliciet toegegeven) vragen op over de waarde van de daarop gebaseerde conclusie. Er wordt weliswaar op de gebrekkigheid van het materiaal gewezen, maar in het vervolg van het betoog wordt daar wat luchtigjes overheen gelopen. Tenslotte komt het mij voor dat het theoretisch kader wat magertjes is, gezien het vele onderzoek dat er aan is vooraf gegaan (alleen hoofdstuk II, dat bovendien ook nog grotendeels descriptief is); met name maken de beschrijvende delen van het boek (helaas slechts als illustratie bedoeld en daarom onvolledig) een sterkere indruk dan de theoretische. Wel geeft het boek tal van aardige ideeën en originele wijzen van verwerking van veelsoortig materiaal, maar het is toch te onvolledig en theoretisch te weinig diepgaand om direct toepasbaar te zijn in andere gebieden, door andere onderzoekers. Met hetzelfde materiaal was het boek, bij uitgebreider rapportering, waarschijnlijk van groter waarde geweest voor anderen dan de opdrachtgever.

A. B. DROOGLEEVER FORTUIJN

The ABS Guide to Recent Publications in the Social and Behavioral Sciences.

New York: The American Behavioral Scientist, 1965, xxi + 781 pp.

The American Behavioral Scientist geeft maandelijks een geannoteerde bibliografie van boeken én artikelen op het gebied van de sociale en gedragswetenschappen, met een zekere nadruk op literatuur i.v.m. beleid en methoden en technieken. Deze gegevens over de eerste zeven jaar van de ABS zijn nu samengevat in een boek van 800 pagina's, dat 6664 geannoteerde titels bevat, alfabetisch naar auteur gerangschikt. Het boek is verder voorzien van een alfabetische index van titels van boeken, een alfabetische index van zelfstandige naamwoorden (vnl. plaatsnamen en persoonsnamen) en een index van onderwerpen en methoden.

Dit laatste is het zwakke punt van deze en soortgelijke bibliografieën. Alhoewel de hier gebruikte index verschillende ingangen bevat (o.a. tijd-ruimte, instituties, persoonlijkheid, gewenste situaties, manipulatie-technieken, methodologie, begrippen), zijn de categorieën (uiteraard) ruim genomen en bevatten ieder vaak vele tientallen nummers. Naar de ervaring mij al geleerd heeft, brengt dit een nogal omslachtig zoekwerk met zich mee. Men kan zich afvragen of de 'klassieke' wijze van literatuur zoeken — via handboeken en recente op het gezochte onderwerp betrekking hebbende publikaties — niet efficiënter is.

Niettemin is deze *ABS Guide* een handig hulpmiddel voor gevallen waarin men (nog) geen of weinig greep heeft op het onderwerp waarover men literatuur verlangt.

J. E. E.